

RADOSŁAW LOLO

Akademia Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie
<https://orcid.org/0000-0003-2430-3148>
lolor.j@poczta.onet.pl

Krzysztof Wiśniewski, Pułtusk 1703. Mazowsze w czasie wojny północnej 1702–1704, Oficyna Wydawnicza „Mówią Wieki”, Siedlce 2023, ss. 224

Krzysztof Wiśniewski, Pułtusk 1703. Mazowsze w czasie wojny północnej 1702–1704, Oficyna Wydawnicza Mówią Wieki, Siedlce 2023, pp. 224

Uznany historyk dziejów Polski nowożytnej, a także Mazowsza tej epoki przedstawił monograficzne opracowanie bitwy pod Pułtuskim z roku 1703. Jest ona niewątpliwie mniej znaną od batalii z epoki napoleońskiej, a na obszernie i rzetelne omówienie bezsprzecznie zasługuje. Autor zresztą zauważa, i trafnie uzasadnia swą uwagę wskazaniem literatury przedmiotu, że bitwa ta jest dość powszechnie znana historykom wojen epoki nowożytnej, ale zdecydowanie lepiej poza Polską. Dotychczasowy stan badań, opisany przez historyka wnikliwie (s. 16–17), wskazuje jednak na szereg potrzeb badawczych, zwłaszcza gdy idzie o polską perspektywę nie tylko samej bitwy, ale także szerszej analizy III wojny północnej. Za główny cel badawczy stawia zaś Krzysztof Wiśniewski: „przedstawienie fragmentu dziejów Mazowsza z lat 1702–1704 na szerokim tle sytuacji politycznej i militarnej, ze szczególnym uwzględnieniem działań wojennych z wiosny 1703 roku” (s. 17). Z punktu widzenia badacza dziejów Mazowsza jest to niezwykle cenne, gdyż obecny stan badań zwłaszcza nad Mazowszem w początkach wojny północnej przedstawia się nader skromnie. Dość powiedzieć, że monografii dziejów regionu poświęcono okresowi do 1705... zaledwie jedno zdanie w kontekście historii wojskowej¹ i niewiele więcej w aspekcie życia politycznego².

W gruncie rzeczy zaproponował więc Krzysztof Wiśniewski autorskie i uzupełniające istotną lukę badawczą ukazanie ważnego epizodu dziejów powszechnych w kontekście historii Mazowsza, stanowiące jak dotychczas najpełniejsze ujęcie w polskiej historiografii.

Wykorzystana przez badacza baza źródłowa jest szeroka i można ją uznać za wystarczającą do realizacji celu badawczego. Oczywiście kolejni badacze będą ją raczej z czasem poszerzać, bo taka ich rola, ale z pewnością trud najważniejszych zagranicznych kwerend został z nich już w znacznym stopniu zdjęty. Krzysztof Wiśniewski wykorzystał bowiem

¹ W. Majewski, *Dzieje militarne Mazowsza (1655–1794)*, [w:] J. Tyszkiewicz (red.), *Dzieje Mazowsza, t. 2: lata 1527–1794*, Pułtusk 2015, s. 501.

² J. Urwanowicz, *Polityczna aktywność szlachty mazowieckiej*, [w:] J. Tyszkiewicz (red.), *Dzieje Mazowsza, t. 2: lata 1527–1794*, Pułtusk 2015, s. 551–552.

jako pierwszy z polskich historyków tak obszernie zasoby zwłaszcza Riksarkivet w Sztokholmie oraz nieco skromniej dreźnieńskiego Sächsisches Staatssarchiv, co zresztą nie jest takie proste. Nie brakło też licznych osiemnastowiecznych druków ulotnych i pism szwedzkich oraz niemieckich, wreszcie podstawowych dla tematu edycji źródłowych. Gdy idzie o polskie archiwa, wykorzystano zasoby ośmiu z nich, kwerendując zawartość blisko 80 zespołów, w tym wszystkie najistotniejsze dotyczące ówczesnego Mazowsza. Z recenzentkiego obowiązku upomnieć by się tu można jedynie o zasoby archiwów kościelnych, jak Diecezjalnego w Płocku (przykładowo: Acta Episcopalia, akta kapituł kolegiackiej pułtuskiej i katedralnej płockiej) czy Archiwum Rzymskiego Towarzystwa Jezusowego³. To ostatnie zwłaszcza, gdyż jezuici byli wyjątkowo nękani przez Szwedów.

Podobnie rzecz ma się z wykorzystaną literaturą przedmiotu, którą uznać trzeba za prawidłowo, starannie i rzetelnie dobraną oraz szeroką. Oczywiście przy postaci takiego politycznego i militarnego formatu, jak król Szwecji Karol XII, wskazać można jeszcze cały szereg biografii, które dawać by mogły jeszcze ciekawszą perspektywę. Można tu wspomnieć choćby książkę Borysa Grigoriewa⁴, wnoszącą w miarę aktualną perspektywę/wykładnię badaczy rosyjskich czy też na pewno godną wspomnienia pracę Władysława Konopczyńskiego⁵, wreszcie kolejny z artykułów Gustafa Jonassona⁶. Są to jednak tylko detale, które mogłyby jedynie uszczegółwić i tak już szerokie i nowatorskie ujęcie zaproponowane przez Autora.

Po recenzentkiej przedmowie Dariusza Milewskiego otwierającej monografię z części uwag w zasadzie można czuć się zwolnionym, by ich nie powielać. Znajdą one odniesienie w konkluzji końcowej.

Wstęp autora jasno stawia cele pracy, omawia stan badań, bazę źródłową i konstrukcję monografii, spełniając w ten sposób wszystkie wymogi warsztatowe.

Rozdział I stanowi oryginalne studium autora na temat upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Rozdział ten został napisany jako wprowadzenie dla mniej zaawansowanych w dziejach Polski wczesnonowoczesnej od 1569 r. Jest to z pewnością autorskie ujęcie, choć tego typu syntezy zawsze skłaniają do dyskusji. I tu być może przydałoby się szersze odniesienie do aktualnej dyskusji historiograficznej lub choćby do cytowanych danych statystycznych (s. 39).

W rozdziale II demitologizując wiele ciągle funkcjonujących opinii, Krzysztof Wiśniewski sprawnie, syntetycznie i rzeczowo przedstawił początki panowania Augusta II i wybuch wielkiej wojny północnej, a w kolejnym działaniu militarne w Królestwie Polskim w roku 1702 i ich efekty polityczne. Rozdział IV poświęcono analizie sił szwedzkich i saskich oraz okoliczności ich konfrontacji pod Pułtuskim. Zawarto tam opartą na analizie źródeł próbę szczegółowego zestawienia ilości oraz liczebności wojsk. Wyliczono dokład-

³ Archiwum Rzymskie Towarzystwa Jezusowego, Historia Provinciae Lituaniae 1696–1704, Lit. 44.

⁴ B. Grigoriev, *Karl XII*, Mołodaja Gwardia 2006, s. 592.

⁵ W. Konopczyński, *Polska a Szwecja: od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej, 1660–1795*, Warszawa 1924, s. 390. Przekład: tenże, *Karl XII och Polen. [An extract from „Polska a Szwecja: od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795”*, tłum. Greta B. Wulff, 1925.

⁶ G. Jonasson, *Szwecja i druga elekcja Stanisława Leszczyńskiego*, „Rocznik Gdański” 1886, nr 46, z. 1–2, s. 107–114.

nie stany 4 saskich regimentów kirasjerów i 5 (w tym 1 niepełny) regimentów dragonów, co czyniło łącznie korpus o liczebności do 6,5 tys. żołnierzy (s. 68–69). Aż szkoda, że w tej partii nie zanalizowano tak dokładnie liczebności wojsk szwedzkich, ale niestety nie ma po temu wystarczających danych źródłowych. Za to ciekawe są tu fragmenty o morale żołnierzy obu stron oraz partia na temat działań wywiadowczych, od których nie stronili choćby mieszczanie pułtuscy, działający, jak to zresztą trafnie zauważa Autor, z inspiracji i przy wsparciu rodu Załuskich.

Za najważniejsze i najcenniejsze partie uznać należy następne rozdziały od V do VIII. Autor omawia w nich przebieg samej bitwy, dalsze działania militarne, ich następstwa polityczne oraz szwedzką okupację Mazowsza od jesieni 1703 do lipca 1704 r. Do analizy manewrów stron przed bitwą oraz przebiegu samego starcia pod Pułtuskiem wykorzystano szeroko materiały kartograficzne, a dodatkowo przeprowadzono obserwacje w terenie pod Pułtuskiem czy Okuniewem przy użyciu drona. Pozwoliło to Autorowi nie tylko uszczegółwić wiele ustaleń starszej historiografii, ale też przekonująco i precyzyjnie zlokalizować teren samej bitwy pod Pułtuskiem z maja 1703 r. Część zdjęć z tego badania, zamieszczonych w pracy, znacznie zresztą ułatwia podążanie za tokiem rozważań K. Wiśniewskiego. Równie cenne są analizy metod i efekty wybierania potężnych rekwizycji przez Szwedów na Mazowszu (tabele s. 202–206). Dają one realne wyobrażenie o znanej dotychczas jedynie ogólnikowo, a uchodzącej za wyjątkowo dotkliwą, skali szwedzkich grabieży i poborów świadczeń w zbożu, zwierzętach hodowlanych, żywności i napojach.

Całość uzupełnia aneks źródłowy zawierający dwie relacje z bitwy oraz wspomniane wyżej aneksy.

Strona warsztatowa pracy, to jest przypisy, bibliografia, narracja, wstęp i zakończenie nie budzą zastrzeżeń i potwierdzają znany z wcześniejszych prac solidny warsztat badawczy Autora. Można się jedynie upomnieć o brak konsekwencji w numerowaniu tabel, bo te zawarte w aneksie nie mają ani tytułu, ani numeru. Można się też było pokusić o sporządzenie wykazu tychże tabel oraz wprowadzić numerację ilustracji.

Cennym uzupełnieniem całości są zawarte już na początku monografii ilustracje. Stanowi je zespół wspomnianych już wcześniej fotografii z terenu bitwy, źródła ikonograficzne w postaci map oraz portretów. Nie przeoczono nawet unikatowego medalu szwedzkiego upamiętniającego zwycięstwo Karola XII ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Pułtusku.

Są to jednak tylko drobne mankamenty, które nie mogą przesłonić generalnej konkluzji, zgodnej zresztą z tą zawartą w przedmowie Recenzenta. Otóż jest to praca rzetelna, w pełni oryginalna badawczo i wypełniająca w sposób efektywny lukę w badaniach nad historią Mazowsza w dobie III wojny północnej. Pozostaje mieć nadzieję, że ustalenia Autora zdołają szybko wejść do obiegu naukowego, gdyż istotnie zmieniają perspektywę badawczą. Warto też pomyśleć nad opublikowaniem obszernego abstraktu w języku angielskim, by upowszechnić wyniki badaczom, zwłaszcza szwedzkim i niemieckim.